

Distorsionări în cultura contemporană ca răsrângere (sau ca oglindire) a unor procese similare în cultura elenismului (sec. III-I î.e.n.) și cea a Imperiului Roman târziu (sec. II-III e.n.)

Sergii LUCHKANYN

„Historia est vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae”
(Marcus Tullius Cicero)

Când se vorbește despre contemporaneitate, despre începutul mileniului al III-lea, despre particularitățile lui istorico-politice și artistice, politicienii, politologii, criticii literari, specialiștii în domeniul artei folosesc, cel mai des, următoarele noțiuni: extinderea de oicumena, intensificarea procesului de amalgamare a populației (noi cu toții suntem europeni) care duce la cosmopolitismul concepției despre lume, când omul nu se simte ca cetățean al țării sale de baștină, ci i se pare că este un locuitor în societatea extinsă a statelor (ca exemplu clasic apare Uniunea Europeană contemporană), accentuarea contrastelor între bogăția excesivă și sărăcie. În relațiile umane, conceptul colectivului social și-a pierdut valoarea supremă, ceea ce a pricinuit răspândirea rapidă a individualismului, ce se percepe ca regula conduitei îndeobște admisă. Omul contemporan se închide destul de des în lumea emoțiilor interioare care deseori primesc forma intim-erotică până la vulgaritate. În lumea de astăzi s-a răspândit fatalismul, credința în fortuna oarbă, prilej pentru proliferarea ideilor mistice, a astrologiei, în dauna științei, ca posibilitate fantezistă de eliberare a oamenilor de actualitatea copleșitoare. Se știe bine că astăzi, de multe ori, sunt deificate noțiuni ca Fortuna, Binefacerea, Sănătatea, Norocul, Mândria care au pătruns adânc în închipuirile orientale filozofico-religioase, e destul să ne amintim în acest context horoscoapele chineze, medicina populară, meditația, sistemele sportive orientale. Toate aceste trăsături sus-menționate nu sunt numai ca o falie politico-culturală a istoriei omenirii în epoca contemporană globalizată a tehnologiilor înalte și a dezumanizării relațiilor interumane (*mai presus de toate – socoteala; timpul – banii; cu banii se poate totul; să te îmbogățești sau să mori, îmbogățindu-te* etc.), dar apar și ca reperi caracteristice ale elenismului (323-sec. I î.e.n.), când civilizația greacă a înregistrat transformări extrem de profunde, mari distorsionări în comparație cu epoca clasică, care pot fi recunoscute pe un spațiu vast, din sudul Franței și al Crimeii, până la hotarele Indiei, spațiu care aparținuse imperiului lui Alexandru cel Mare.

Actualitatea civilizației antice este inepuizabilă și astăzi, s-ar putea spune că în lumea actuală nu se poate întâmpla ceva nou, ce nu să se fi întâmplat în Antichitate. Termenul *elenism* a fost introdus de istoricul german J.G. Droysen (1808-1884), care a scris vasta lucrare în 3 volume *Istoria elenismului* (1833-1843). Până atunci, dar și în cercetări ulterioare, perioada elenistă a fost foarte puțin

studiată, fiind umbrită de glorioasa epocă clasică (sec. V-IV î.e.n.) cu monumentele sale strălucitoare ale arhitecturii (Parthenon, Erechteion, Propilee și templul Atenei Nike), ale sculpturii (operele lui Fidias sunt capodopere ale artei clasice, ca și *Discobolul* de Miron, operele dăltuite de Scopas, de Praxiteles, de Lisip, ori de Polictet), dar mai ales ale literaturii. În perioada elenistă, în conștiința umană s-a creat atitudinea mai complicată față de realitate, care părea adesea ca o forță ostilă omului. Moartea lui Alexandru cel Mare a determinat crâncenele dispute dintre diadohii, succesorii acestuia la conducerea provinciilor Imperiului Macedonean, care au avut loc în tot decursul elenismului dintre trei mari state moștenitoare ale Imperiului Macedonean: Egiptul condus de dinastia Lagizilor (a celui dintâi Ptolemeu), Siria Seleucizilor și Grecia (inclusiv Macedonia) Antigonozilor. Viața furtunoasă, plină de primejdii și de războaie (să comparăm cu actele contemporane ale terorismului internațional, ale conflictelor locale crâncene, uneori „înghețate”, catastrofele naturale și tehnologice) inducea ideea că omul nu se poate opune în fața loviturilor destinului, predominând concepția tragică despre lume, fatalismul, și tendința retragerii în sfera emoțiilor intime. Figurile elenistice poartă în ele înalta încordare și patetismul pasionat, ca, de exemplu, statuia lui *Nike din Samothrace* (descoperită în 1863, o adevărată capodoperă elenistică, astăzi putând fi văzută la Muzeul Luvru), un celebru grup statuar *Laocoon* de Agessandru, Polydor și Afanodor, *friza Altarului lui Zeus din Pergam*, unde este reprezentat războiul dintre zeii luminii și ai Olimpului cu Giganții. Cât de mult se apropie expresivitatea acestor sculpturi de dinamismul vieții contemporane, de dramatismul ei! La sfârșitul perioadei eleniste patetismul sculpturii eleniste degenerază într-o pasiune excesivă către subiecte oribile și către fandoseală: autorii lui *Laocoon* se străduiesc să transmită cât mai expresiv chinurile morții dureroase a sacerdotului bătrân și a fiilor lui. Acest grup exprimă patetic durerea fizică prin modul în care mușchii torsului și ai brațelor se încordează în lupta cu șerpii, prin suferința de pe chipurile preotului din Troia și ale copiilor săi. Surprinderea acestei mișcări frenetice constituie spiritul epocii elenistice care admiră astfel de opere violente ce țintesc impresionarea privitorului. Aș vrea să fac paralele cu cinematograful contemporan și cu televiziunea, pline de filme lipsite de valoare artistică ce vor să surprindă groaza, suferința oamenilor în momentul desfășurării catastrofelor etc. Liberalizarea (mai bine să spun permisivitatea) și războiul fără milă pe care-l duc posturile de televiziune pentru a obține cât mai multă publicitate au ca efect proliferarea până la limite inacceptabile a prostului gust, a violenței, a limbajului vulgar, a pornografiei. Inocularea prostului gust, a violenței, a limbajului vulgar, a pornografiei a constituit un ingredient important al vieții romane din secolul al III-lea e.n. (așa numitul „elenism roman târziu”). „Roma a cunoscut mulți împărați considerați «demenți» de către contemporani, dar parcă nici unul nu i-a șocat mai mult decât Heliogabal (218-222), – scrie istoricul Ștefan Vasiliță. Comparat deseori de autorii antici cu Caius Caligula, Nero sau Domitianus, Heliogabal a primit toate epitele negative posibile, devenind, treptat, un simbol al viciului și al desfrâului... Prea oriental în obiceiuri, Heliogabal a șocat un imperiu întreg” [Ștefan Vasiliță 2008: 47]. Se știe că arta elenistică a influențat profund istoria artei moderne, căci operele create și descoperite în sec. al XIX-lea (numai *Laocoon* a fost găsit în epoca Renașterii) au fost și sunt considerate modele academice pentru studiile artistice.

Un rol extrem de important în elenism, în Roma antică în decadentă, precum și în contemporaneitate, îl au distracțiile. Cunoscuta sintagmă a lui Juvenal *panem et circenses* (*pâine și jocuri*) reproșează populației romane libere că nu mai are altă ambiție decât a se hrăni și a se distra. Jocurile în cinstea inaugurării Colosseum-ului (anul 80 e.n.) au ținut 100 de zile, prilej cu care au fost ucise 5000 de animale sălbatice. Lozinca „distrează-te” e foarte la modă și acum, în civilizația de consum, numită, adesea, „cultura Coca-Cola”, pentru „toate gusturile și buzunarele”. Ce diferență există între „luptele fără reguli” contemporane și luptele de gladiatori din Roma antică? Nici o diferență!

În lumea elenistică dominau contrastele: populația din Egipt și Asia trăia în opulență, pe când în Grecia continentală și mai cu seamă în Atena sărăcia devenise normalitate. Orgoliul atenian, susținut în epoca anterioară de strălucirea Acropolei, a dispărut pentru totdeauna. Decăderea polisurilor cu tradițiile lor vechi ale subordonării individului la nevoile colectivității a dus la dezvoltarea individualismului. Oamenii ruși de polisul lor natal n-au mai putut să spere la susținerea compatrioților, au fost obligați să se bazeze pe propriile puteri și pe spiritul lor întreprinzător. Nesiguranța în viitor a determinat extinderea largă a fatalismului, care și-a găsit oglindirea în sistemele filosofice din perioada elenistă și din Roma antică: epicureismul (Epicur, Titus Lucretius Carus), stoicismul (Zenon, Crisip, Seneca, Epictet), scepticismul (Piron, Timon, Sextus Empiricus). Contrastele sociale predomină și în contemporaneitate, mai ales între bogăția „baronilor locali”, „oligarhii” (*homines novi*) și mizeria vieții muncitorilor de rând, a minerilor etc. Tot mai acute devin problemele securității energetice, ale ecologiei, ale dezvoltării inegale a țărilor ș.a.m.d. Individualismul și concurența sunt, în principiu, bazele fundamentale ale economiei de piață, care nu numai că distruge relațiile amicale (*homo homini lupus est*), dar și stimulează efortul, munca, seriozitatea, buna organizare, talentul, preocuparea pentru înnoire, căutarea perfecțiunii. Și în elenism, și în contemporaneitate se construiește mult din inițiativa privată (în Grecia clasică, în lumea socialistă construcțiile au fost dirijate de stat), se poate spune că lozinca „să te construiești” a intrat în uz, se produce marfă de masă pe scară largă.

Foarte multe paralelisme se ivesc între elenism și contemporaneitate în domeniul literar și artistic. Știm cu toții că în Grecia clasică teatrul a fost o școală grandioasă publică pentru educația cetățenilor, a îndeplinit multe sarcini obștești, a preamărit faptele glorioase (tragediile *Prometeu înlănțuit* și *Orestia* de Eschil, *părintele tragediei*, cel mai mare tragedian grec, *Oedip Rege* și *Antigona* de Sofocle); totodată, au fost ridiculizate neajunsurile societății grecești: o adevărată frescă a acesteia au reprezentat-o comediile lui Aristofan *Norii*, *Viespile*, *Păsările*, *Lisistrata*. În perioada elenistă, ca și în Imperiul Roman târziu (sec. II-III e.n.) tragediile și comediile vechi grecești și latine au fost înlocuite cu pantomima grosolană, plină de scene necuviincioase și de aluzii erotice. Lipsa crescândă de principii ideologice a societății eleniste din perioada de decădere a intensificat pătrunderea mimului primitiv în locul pieselor serioase. În perioada elenistă are loc o mare schimbare a mentalității, deoarece în epoca precedentă arta era necesară pentru a da strălucire doar cetățitorilor, templelor și politicianilor. Dacă în Grecia clasică poezii au fost considerați ca fiind solii zeilor, în perioada elenistă ei au pierdut „divinitatea”, devenind, în cel mai bun caz, lefegii cârmuitorilor, ca, de

exemplu, poezii din Alexandria (Callimachus, Apollonius Rhodius, Theocrit) din *Mouseion* (spațiul destinat muzelor antice), care a devenit unul dintre primele muzee, institutul pentru filosofie și cercetare de pe lângă Biblioteca din Alexandria, înființat de diadohul Ptolemeu I Soter (323-283 î.e.n.), primul conducător elen al Egiptului, în jurul anului 280 î.e.n. Ne amintim că în perioada „socialistă”, în URSS și în România, mai ales în „obsedantul deceniu”, scriitorul, dacă accepta curentul realismului socialist, mai mult sau mai puțin tacit cenzura și autocenzura, dacă scria în spirit aspru (Mihail Sadoveanu în anii ‘50, în *Mitrea Cocor* despre „binefacerile” colectivizării agriculturii, Tudor Arghezi în *Cântarea Omului*, Mihai Beniuc, Maria Banuș, Victor Tulbure, Eugen Jebeleanu, uneori și Marin Preda în nuvela *Ana Roșculeț*, Camil Petrescu în trilogia *Un om între oameni* etc.) era considerat ca un erou al națiunii, jubileele lui Sadoveanu în 1955 și în 1960, ca și datele rotunde ale lui Arghezi în 1960 și în 1965 au fost sărbătorite ca evenimente faimoase din viața statului socialist. „În anii comunismului, Uniunea [Scriitorilor din România] a fost concepută ca un mecanism de supraveghere a scriitorilor, dar și ca unul de legitimare oficială a acestei profesii: nu erai considerat scriitor dacă nu erai membru” [Preliceanu 2008: 1-2]. Acum scriitorii sunt mulți, dar sunt puțini cititori, teatrul s-a schimbat, „citirea nouă” a clasicii se umple cu un „conținut nou”, plin de nevroze, bâlci, aluzii sexuale etc. În epoca alexandrină „comedia nouă” ilustrată de Menandru (342-292 î.e.n.), își va restrânge atenția asupra cazurilor vieții familiale și personale; în felul acesta, comedia va înceta de a mai fi o forță politică și o școală de educație cetățenească. Ca și acum, în momentul de față, cartea erotică și cea de aventuri și de spionaj care constituie un fel de sub-literatură sunt preferatele publicului larg, preferință stimulată și de multe edituri care s-au condus în alegerea titlurilor publicate după criterii exclusiv comerciale. Deci, și în perioada elenistă și în contemporaneitate cultura adevărată este lipsită de idealuri spirituale și de principii morale.

La fel, conceptul de dragoste din epoca elenistă se aseamănă cu cel din ziua de azi. Erosul ca unul dintre principalii factori ai existenței umane, garanția nemuririi omenirii, a fost abstractizat de grecii antici, în primul rând de Platon, într-un „motor” ideal al existenței umane și în ținta dorințelor sale pământești. Platon a vorbit despre dragostea terestră (Afrodita pământească) și de iubirea celestă, spirituală. Unul dintre subiectele artistice preferate în perioada elenistă este femeia, predilecție oglindită printr-o bogată serie de Afrodite. Dacă în epoca lui Pericle (444-429 î.e.n.) cenzura nu tolera reprezentările nude pentru femei, în elenism gusturile și pudorile ateniene dispar și se dorește ca reprezentările Afroditei, zeița frumuseții și a iubirii, să exprime senzualitate și voluptate. În această atmosferă apare *Venus din Milo*, statuia unui sculptor elen rămas anonim. Înflorește egoismul, în Imperiul Roman târziu legăturile familiale își pierd intensitatea, amoralismul devine norma specifică a conduitei. Scrisul neiertător al lui Marțial și al lui Iuvenal demască societatea imorală și robită banului, dar parcă în ultimii ani în cultura postsocialistă dictatura subvenției de stat n-a fost înlocuită de dictatura banului? Totul se cumpăra deja în Roma Antică târzie, iată o cunoscută epigramă a lui Marțial (în românește de P. Stati): „Ce dinți negri are Thais; albi de nea, Lecania: / Una pe ai săi și-i are; alta, cumpărați cândva... [Antologia poeziei latine 1973: 228]. Și înaintea acestei epoci, în timpul războaielor civile, Roma a fost supranumită de

Iugurtha (154-105 î.e.n.) un oraș venal: „Urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit! (Oraș venal [Roma] și copt pentru pieire, dacă și-ar găsi un cumpărător!) (Salustiu, *Bellum Iugurthinum*, XXXV, 10). Despre dragoste și destrămarea ei în societatea contemporană se vorbește profund științific în studiul *The Art of Loving (Arta de a iubi*, 1956) al psihanalistului și al scriitorului Erich Fromm (1900-1980), în care este expusă teoria sa asupra iubirii. Filozoful contemporan pornește de la premisa izolării funciare a individului uman, accentuează că iubirea de astăzi este înțeleasă ca un simplu act sexual, dar acesta, lipsit de iubire, nu umple niciodată golul dintre doi oameni, decât pentru moment. Acum nu se scriu versuri dedicate Marelui Sentiment al iubirii, proslăvit de *La Vita nuova* de Dante, *Il Canzoniere* de Petrarca, *Sonete* de William Shakespeare. Dacă poezia greacă clasică (Arhiloh, Alceu, Sappho, mai puțin Anacreon), uneori și cea latină (Caius Valerius Catullus, Albius Tibullus, Sextus Propertius) cântă dragostea plină de pasiune, exprimă, ca, de exemplu, și poezia lui Eminescu, iubirea voluptuoasă și suferințe din dragoste într-un cadru natural feeric, poezia elenistă, ca și cea contemporană, înțelege Marele Sentiment al iubirii ca pe un simplu act sexual „neînăripit”, despre care a vorbit deja Erich Fromm acum o jumătate de secol.

Iată o altă trăsătură importantă a perioadei eleniste – dispariția liricii de cor; corul însuși a dispărut în elenism din teatrul antic, deși a avut un rol extrem de important în teatrul grec clasic (rolul corului în tragediile lui Eschil și Sofocle). Dacă predomină tendințele individualiste în cultura elenistă, atunci nu se poate vorbi despre cor, care subânțelege colectivismul. În secolul al XX-lea, în societățile totalitare (Germania nazistă, Italia fascistă, Uniunea Sovietică stalinistă, România socialistă) au fost foarte răspândite cortegiile triumfale ale „maselor largi ale oamenilor muncii”, spectacolele „patriotice” corale tip Cântarea României; acum lirica corală a dispărut, se scriu piese pentru un singur actor. În perioada elenistă au mai apărut versuri în formă de figură, în care strofele de lungime diferită formau o figură, de exemplu, altarul pentru jertfe, aripile omului etc. În perioada contemporană (apropo, și în baroc) este răspândită „poezia optică”, se scriu „versuri” (dacă se poate spune așa), la care strofele se citesc la fel de la dreapta la stânga și invers.

Civilizația și cultura materială și spirituală elenistă și cea a „elenismului roman târziu” a prezentat aliajul complicat al curentelor diferite și controversate și al tradițiilor culturale în limitele Occidentului și ale Orientului în perioada de criză a sistemelor sale social-economice și politice, ceea ce a provocat diferite „distorsionări” în comparație cu perioada clasică. Treptat s-a creat epoca nouă în istoria civilizației și a culturii – Evul Mediu european – care a eliminat „aceste distorsionări”, înlocuind „cultura corpului” cu „cultura sufletului”, nu degeaba la sfârșitul secolului al IV-lea au fost interzise competițiile sportive și teatrul ca „focare ale amoralității și ale indecenței” (așa a considerat teologul Tertullian care a trăit în secolele II-III). În 394 e.n. imperatorul Teodosius I a interzis Jocurile Olimpice. Distorsionările în civilizația și în cultura contemporană sunt niște imagini în oglindă ale unor procese similare din cultura elenismului (sec. III-I î.e.n.) și cea a Imperiului Roman târziu (sec. II-III e.n.).

Bibliografie

Antologia poeziei latine, București, Editura Albatros, 1973, 288 p.
Nicolae Prelipeanu, *La centenar*, „Viața românească”, nr.6-7/2008, p. 1-5.
Ștefan Vasiliță, *Heliogabal*, „Magazin istoric”, nr.2/2008, p.47-51.

Distorsioni nella cultura contemporanea come riflesso (o come immagine speculare) di alcuni processi simili propri della cultura ellenica (III-I sec. a.C.) e di quella del tardo Impero Romano (II-III sec. d.C.)

L'articolo tratta di alcuni parallelismi tra l'ellenismo, in parte anche il “tardo ellenismo romano”, e la contemporaneità in campo spirituale, letterario e artistico: l'estensione di oicumena, il mescolarsi su vasta scala della popolazione, che porta al cosmopolitismo della concezione del mondo; l'accentuazione dei contrasti tra la ricchezza eccessiva dei nobili e la povertà della gente comune; la perdita della collettività e la rapida diffusione dell'individualismo; il fatalismo che genera il desiderio di chiudersi nel mondo delle emozioni intime; la penetrazione profonda delle idee filosofico-religiose di matrice orientale; l'eliminazione del teatro impegnato come “scuola di vita” a favore della pantomima grossolana, piena di scene sconvenienti e allusioni erotiche; il moltiplicarsi delle forme di divertimento e la prevalenza del cattivo gusto; la scomparsa dell'amore come Grande Sentimento, sostituito dall' “istinto animale”; la scomparsa della lirica corale, la grande diffusione dei versi di figura.

Kiev, Ucraina